

Вікторія Чернописька

Національний університет “Львівська політехніка”,

професор кафедри

цивільного права та процесу

Навчально-наукового інституту

права, психології та інноваційної освіти,

доктор юридичних наук, доцент

Viktorii.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ

<http://doi.org/10.23939/law2023.39.051>

© Чернописька В., 2023

У статті розкрито феномен релігійної ідентичності в межах філософсько-правового дискурсу. Визначено два найпоширеніші підходи до розуміння релігійної ідентичності. Перший підхід розглядає дефініцію релігійної ідентичності як категорію релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями й цінностями, вона актуалізує загальну релігійну самохарактеристику індивідуума, тобто індивідуальне ставлення до священного, що може бути виражене в особистісній установці людини стосовно надприродних особливостей окремих символів. Відтак, ця установка може бути актуалізована дефініцією: “Я – віруючий”; другий підхід розглядає релігійну ідентичність як форму належності до певної релігії чи конкретної релігійної спільноти, формується належність окремого індивідуума до релігійної організації. Звідси, релігійна ідентичність визначає конкретну форму релігійності та актуалізується як конфесійна ідентичність, що може бути сформульоване у дефініціях: “Я – християнин-католик”, “Я – буддист”, “Я – мусульманин” тощо.

З’ясовано, що релігійна ідентичність є соціально-психологічним конструктом, що окреслює єдність релігійної організації, яка досягається інтерсуб’єктивною орієнтацією членів спільноти на загальний ідеалізований набір символів, які актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних та етичних регулятивів релігійної організації та відтворюються завдяки загальним сакральним практикам. Ідентичність, як атрибут, є належністю індивіда до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. З позиції конструктивізму, релігійна ідентичність є одним із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб’єктивного відображення й активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації. Звідси культурна єдність релігії як такої (релігійного напрямку, конфесійної групи, культу) є не її первинною характеристикою, а результатом і змістом існування.

Ключові слова: ідентичність; релігійна ідентичність; конфесійна ідентичність; особа; правова поведінка; права людини; обов’язки громадянина; правова система; держава; релігія; взаємодія.

Постановка проблеми. Ідентичність в сучасному соціальному бутті є визначальним, а часто й єдиним джерелом смислів. Індивідууми дедалі частіше організують свої смисли не довкола того, що вони роблять, а на базисі того, ким вони є, або на основі власного бачення, ким вони є.

Авторитетне місце у процесі формування цих смислів займає релігія. У сучасному глобальному світі, зокрема і військових реалій в Україні, такий традиційний інститут, як релігія не втрачає своїх позицій, а навпаки активніше стає як чинником особистісної і колективної ідентифікації, так і державотворення та формування національної ідентифікації. Концепт ідентичності є важливим елементом метанаративів нації, держави, народу, культури, мови, моралі, права. Тому на рівні філософсько-правового розуміння окреслене питання актуалізує введення концепту релігійної ідентичності в проблемне поле правничої науки та окреслення його місця в ній.

Аналіз дослідження проблеми. У філософсько-правовому дискурсі релігійна ідентичність є вкрай затребуваною проблематикою для дослідження з огляду на сучасні глобалізаційні виклики, а також військові реалії, які істотно сприяли переосмисленню релігійного чинника у житті держави. На ньому акцентують увагу, зокрема, зарубіжні дослідники Е. Сміт, С. Хантінгтон, українські вчені М. Бабій, С. Здіорук, В. Єленський, А. Колодний, В. Попов, О. Саган, Л. Филипович, К. Якуніна, Л. Ярмол. Проте як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники релігійну ідентичність розглядають в контексті інших різновидів ідентичності (зокрема, соціальної, етнічної, національної, політичної, правової), відходячи від її чіткої теоретичної концептуалізації. Слід також зазначити, що більшість науковців застосовує дефініцію релігійної ідентичності, не відносячи її до певної філософемі, а зводячи до таких понять, як релігійна свідомість або релігійність. Звідси, релігійна ідентичність використовується як самозрозумілий феномен, що не потребує уточнення і пояснення основних концептуальних аспектів.

Мета статті – наукове осмислення феномену релігійної ідентичності в межах філософсько-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Концептуалізуючи поняття ідентичності, англійський дослідник Е. Сміт серед різних соціальних ідентичностей виокремлює релігійну ідентичність як найбільш стійку. Він відзначає, що релігійна ідентичність ґрунтується на власних категоріях і критеріях, цілком відмінних від еталонів соціального класу, й ґрунтується на культурі та її елементах, цінностях, міфах, традиціях, які часто кодифіковані у певних ритуалах і обрядах. Сутність релігійної ідентичності, згідно з позицією Е. Сміта, полягає в “об’єднанні у громаді осіб, які визнають спільний символічний код, певну систему цінностей і традицій, віру й ритуал, сукупно з посиленням на позаемпіричну реальність, хоч яку знеособлену із ознаками спеціалізованої організації, хоч якої слабенької” [1, с. 15–16].

Проаналізувавши працю Е. Сміта, можемо виокремити такі визначальні складові (компоненти) релігійної ідентичності: 1) дотримання системи цінностей та традицій, які прив’язують індивідуума й спільноту до певного контексту існування в суспільному бутті; 2) визнання конкретного символічного коду, який задає просторові й часові когнітивно-емоційні та інші взірці для розвитку особистісної та колективної ідентичності; 3) формування почуття взаємовідношення до позаемпіричної реальності, яка формує екзистенційний контекст існування особистості та спільноти; 4) належність до особливої соціальної організації, що закладає основи конфесійної належності.

Існує також інший підхід, який певною мірою близький до теорії Е. Сміта, що релігійна ідентичність є категорією релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями та цінностями, які у певній культурі чи суспільстві розглядаються як релігійні, а також належність до конкретної форми релігії та релігійної організації [2, с. 24].

Перший підхід розглядає дефініцію релігійної ідентичності як категорію релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями й цінностями, вона актуалізує загальну релігійну самохарактеристику індивідуума, тобто індивідуальне ставлення до священного, що може бути виражене в особистісній установці людини стосовно надприродних особливостей окремих символів. Відтак, ця установка може бути актуалізована дефініцією: “Я – віруючий”.

Натомість, другий підхід розглядає релігійну ідентичність як форму належності до певної релігії чи конкретної релігійної спільноти, формується належність окремого індивідуума до релігійної організації. Звідси, релігійна ідентичність визначає конкретну форму релігійності та актуалізується як конфесійна ідентичність, що може бути сформульоване у дефініціях: “Я – християнин-католик”, “Я – буддист”, “Я – мусульманин” тощо.

Дослідниця О. Горкуша зауважує, що релігійна ідентичність має світоглядний характер. Світоглядна функція релігії полягає в тому, що релігійні парадигми забезпечують свідомість віруючого додатковими параметрами – Бог, священне, духовні цінності тощо. Релігійна ідентичність постає як акт самовизначення особи перед обличчям Божественного. Відтак вона передбачає акт віри у певні засадничі метафізично-онтологічні та екзистенційно-аксіологічні параметри світу, що стають підвалинами світогляду. Конфесійна ідентичність також має світоглядний характер, формується чи засвоюється в процесі соціалізації та пов’язана з тим, що особа сприймає/визнає певне конфесійне віровчення як адекватну модель світу, достовірну інтерпретацію дійсності. Відтак особа, яка має конфесійну ідентичність, завдяки своїй належності до певної конфесії, визнає конфесійну інтерпретацію дійсності адекватною, поділяє конфесійний погляд на світ, послуговується конфесійно сформульованими моделями та алгоритмами у своїй життєдіяльності [3, с. 40].

Як бачимо, дослідники акцентують на сутнісній дуальності феномену релігійної ідентичності, яка, з одного боку, має суб’єктивну (психічну) природу, а з другого – соціальну. Тобто є похідною від психологічно-екзистенційних чинників людини, а також визначається та трансформується під впливом соціокультурних, правових, політичних чи економічних обставин. У спрощеному вигляді цю проблему можна звести до альтернативи психологічного або соціального походження феномену релігійної ідентичності.

Вважаємо, що конституювати розглядуваний концепт можна на основі соціально-феноменологічного конструктивізму. Концептуальні онтологічні засади соціально-феноменологічного конструктивізму ґрунтуються на розумінні того, що вся реальність, зокрема й релігійна, постає як результат конструктивної діяльності особи та її інтерпретації довколишнього середовища. Виходячи з конструктивістської теорії ідентичності, релігійну ідентичність особи можна розуміти як конструкт, що формується завдяки комунікації індивідуумів. Індивіди та спільноти співвідносять себе з об’єктивованими світами, використовуючи у своїй діяльності священні символи і слова, предмети культу, інститути, конфесійні та релігійні цінності, релігію загалом, що були успадковані, змінюючи та трансформуючи їх і створюючи на їх основі нові. Ці об’єктивовані, зовнішні щодо людей ресурси певним чином впливають на їх діяльність, виступаючи водночас і основою цієї діяльності. З другого боку, релігійна ідентичність вписується в суб’єктивні, інтериоризовані світи, що походять переважно від таких форм, як: відчуття, сприйняття, уявлення та пізнання [2, с. 26].

Філософська парадигма феноменологічного конструктивізму розуміє релігійну ідентичність як соціально-психологічний конструкт, що окреслює єдність релігійної спільноти, яка досягається інтерсуб’єктивною орієнтацією членів групи на загальний ідеалізований набір символів, що актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних й етичних регуляторів релігійної віри та відтворюються завдяки загальним священним практикам. Ідентичність, як атрибут, є належністю індивідуума до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. Тому релігійну ідентичність можна вважати однією з форм відображення в певному вимірі соціальної реальності, що постає завдяки процесу створення та конструювання образу соціального світу. Під конструюванням слід розуміти приведення у належну систему інформації про світ, організація цієї інформації у взаємопов’язані структури з метою осягнення її змісту. Результатом цього процесу є зведений онтологічний образ світу, що постає перед індивідуумом у вигляді певної релігійної реальності [4, с. 123].

Сьогодні можна говорити про чотири типи релігійної ідентичності, які проявляють себе в публічному просторі українського суспільства: поза інституціональну, групову, індивідуально-

особистісну і соціально-особистісну. Ідентичність першого типу формується поза релігійними організаціями, інші три – всередині інституціонального релігійного простору. Позаінституціональна релігійна ідентичність утворюється в тому випадку, коли людина співвідносить себе з певною релігійною організацією, але в жодній формі не долучається до неї. Другий тип – групова релігійна ідентичність формується під впливом соціалізації (яка може розпочатися в будь-якому віці) шляхом долучення і виконання норм віросповідання і поведінки, способу життя. Третій тип – індивідуально-особистісна релігійна ідентичність формується внаслідок особистого досвіду богоспілкування і залучує особу в простір містичного християнства. Четвертий тип – соціально-особистісна релігійна ідентичність, вона націлена на трансформаційну діяльність, сприйняття глобалізаційного суспільства, його плюралізму та зусиллі вплинути на світ відповідно до християнських ідеалів [5, с. 189].

Ці типи релігійної ідентичності не виключають одна одну, а взаємно доповнюють. Людина може плавно переходити від позаінституціональної ідентичності до групової, від аскетичної – до ідентичності соціального персоналізму, що включає в себе і групову розмірність як субпідрядний елемент. Позаяк релігійна ідентичність має насамперед антропологічний характер. Конституційованою цінністю в особистісній ідентифікації вважається цінність Єдності і Цілісності, при цьому сама людина є тією моделлю, тим методом, де синтезується суб'єкт і об'єкт пізнання. Пізнавальна активність має спрямовуватися не на світ, а на себе; найглибші знання, якими людина може володіти – це пізнання самої себе [6].

Реалізація особистості людини здійснюється через принцип свободи совісті (як природне право людини мати будь-які переконання), який був вперше проголошений у Франції. Стаття 10 “Французької декларації прав людини і громадянина” від 26 серпня 1789 р. декларує: “ніхто не може бути переслідуваний за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх оприлюднення не загрожує громадському порядку” [7, с. 23]. У Конституції Франції також була проголошена свобода релігійних культів. Натомість, французький Цивільний кодекс 1804 р. (кодекс Наполеона) взагалі не торкається релігійних питань, демонструючи таким чином світськість французької держави.

До середини ХХ ст. свобода совісті й релігії знаходить відображення в міжнародних документах і стає універсальним принципом прав і свобод людини. Це положення закріплене в Загальній декларації прав людини 10 грудня 1948 р. (ст. 18), Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 4 листопада 1950 р. (ст. 9.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. (ст. 28). Відповідно до статті 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [8]. Отже, сучасне національне законодавство дозволяє конструювати релігійну ідентичність за такими шкалами: “зовнішня релігійна орієнтація”, “тенденція шукати в релігії підтримку і розраду” тощо.

Висновки. Релігійна ідентичність є соціально-психологічним конструктом, що окреслює єдність релігійної організації, яка досягається інтерсуб'єктивною орієнтацією членів спільноти на загальний ідеалізований набір символів, які актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних та етичних регул релігійної організації та відтворюються завдяки загальним сакральним практикам. Релігійна ідентичність, як атрибут, є належністю індивіда до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. З позиції конструктивізму релігійна ідентичність є одним із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб'єктивного відображення й активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації. Звідси культурна єдність релігії як такої (релігійного напрямку, конфесійної групи, культу) є не її первинною характеристикою, а

результатом і смислом існування. На сучасному етапі концепт релігійної ідентичності в його конструктивістському розумінні, завдяки своїм концептуальним особливостям, є більш слухним для характеристики релігійних процесів як на рівні держави, суспільства, спільнотного життя, так і на рівні свідомості окремого віруючого. Вважаємо, що саме побудова міждисциплінарних моделей у процесі дослідження релігійної ідентичності може запропонувати науці нові парадигми її вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт Е. (1994). Національна ідентичність. Київ: Основи. 536 с.
2. Папаяні І. (2009). Релігійна ідентичність в межах теоретичного релігієзнавства. *Українське релігієзнавство*. № 52. С. 22–29.
3. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст (2021). За ред. професорів А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ : УАР. 348 с.
4. Процюк Р. (2004). Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету. Філософські науки*. Вип. 6. С. 122–130.
5. Юрій М. (2022). Релігійна ідентичність у системі цивілізаційних цінностей. *Медіафорум*. № 11. С. 180–196.
6. Lorgus A. Pravoslavnaia antropologija. Kurs lekcij. URL: <http://azbyka.ru/pravoslavnaiaantropologiya.html> (дата звернення: 02.07.2023).
7. Права людини : збірник документів. (2005). Укладач: С. Ф. Рашидов. Вид-во СЧУ ім. В. Даля. 236 с.
8. Конституція України. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 17.06.2023).

REFERENCES

1. Smit E. (1994). *Natsionalna identychnist* [National identity]. Kyiv: Osnovy Publ. 536 p. [in Ukrainian].
2. Papaiani I. (2009). *Relihiina identychnist v mezhakh teoretychnoho relihiieznavstva* [Religious identity within theoretical religious studies]. *Ukrainske relihiieznavstvo*. No. 52. P. 22–29 [in Ukrainian].
3. *Relihiini identychnosti v yikh sutnosti i konfesiinykh vyjavakh: ukrainskyi kontekst* [Religious identities in their essence and confessional manifestations: the Ukrainian context] (2021). Za red. profesoriv A. Kolodnoho, L. Fylypovych, A. Aristovoi. Kyiv : UAR Publ. 348 p. [in Ukrainian].
4. Protsiuk R. (2004). *Relihiina identychnist natsii yak chynnyk stanovlennia hromadianskoho suspilstva* [Religious identity of the nation as a factor in the formation of civil society] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofski nauky*. Vol. 6. P. 122–130 [in Ukrainian].
5. Yurii M. (2022). *Relihiina identychnist u systemi tsyvilizatsiinykh tsinnosti* [Religious identity in the system of civilizational values] *Mediaforum*. No. 11. P. 180–196 [in Ukrainian].
6. Lorgus A. *Pravoslavnaia antropologija*. Kurs lekcij. URL: <http://azbyka.ru/pravoslavnaiaantropologiya.html> (Accessed: 02.07.2023) [in English].
7. *Prava liudyny* [Human Rights]: zbirnyk dokumentiv. (2005). Ukladach: S. F. Rashydov. Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 236 s. [in Ukrainian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]. *Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy*. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/> (Accessed: 17.06.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 09.08.2023 р.

Victoria Chornopyska

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education,
Department of Civil Law and Procedure
Sc.D., Assoc. Prof.

Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3230-5971>

**PHENOMENON OF RELIGIOUS IDENTITY:
PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONSTRUCTION OF THE CONTENT**

The article reveals the phenomenon of religious identity within the framework of the philosophical and legal discourse. The two most common approaches to understanding religious identity are defined: The first approach considers the definition of religious identity as a category of religious consciousness, the content of which is the understanding of the relationship with ideas and values, it actualizes the general religious self-characteristics of an individual, that is, an individual attitude to the sacred, which can be expressed in a personal the attitude of a person regarding the supernatural features of individual symbols. Therefore, this attitude can be actualized by the definition: “I am a believer”; the second approach considers religious identity as a form of belonging to a certain religion or a specific religious community, the individual’s belonging to a religious organization is formed. Hence, religious identity defines a specific form of religiosity and is actualized as a confessional identity, which can be formulated in the definitions: “I am a Catholic Christian”, “I am a Buddhist”, “I am a Muslim”, etc.

It was found that religious identity is a socio-psychological construct that outlines the unity of a religious organization, which is achieved by the intersubjective orientation of community members to a common idealized set of symbols that actualize the essence of ontological, axiological and ethical regulations of a religious organization and are reproduced thanks to common sacred practices . Identity, as an attribute, is an individual’s belonging to a certain social integrity – a religious community. From the standpoint of constructivism, religious identity is one of the social constructs that emerges in the process of subjective reflection and active construction of religious reality by an individual on the basis of social categorization. Hence, the cultural unity of religion as such (religious direction, confessional group, cult) is not its primary characteristic, but the result and meaning of existence.

Keywords: identity; religious identity; religious identity; person; legal behavior; Human Rights; duties of a citizen; Legal System; state; religion; interaction.